

Една „въобразена“ история на България

Надя Данова

Позволявам си да въведа в категорията „въобразени текстове“ една история на България, която е била проектирана от Константин Фотинов. Употребявам думата „проектирана“, тъй като състоянието на книгата на Фотинов¹, разпилени до голяма степен, ни дава само отчасти увереността да твърдим, че Фотинов е бил замислил самостоятелен труд по история на България.

Фактите, които ме карат да говоря за съществуването на подобен текст на Фотинов, са няколко. Описът на предадените през 1891 г. на Министерството на просвещението Фотинови книжа² съдържа заглавието „Поглед върху произхождението на българския народ и началото на българската история“, каквото може би е носил ръкописът на Фотиновия труд по българска история, изчезнал впоследствие.

За специалните занимания на Фотинов със съставянето на отделно съчинение по история, извън материалите, поместени в списанието „Любословие“, говори и едно писмо на Никола Касапски от Одеса от лятото на 1846 г. В това писмо между другото се казва: „Вие сега вероятно занимаете ся с историко-съдни изследвания. Аз казвах на тукашните родолюбци и за това многополезно нещо, що весма ги зарадва — само съжалеват, че не щат скоро да имат удоволствието да ги читят, както ми казахте Вие. Но дано некак да стани каквото да не ни оставите в дълго чакание“. Това писмо на Касапски датира от период, в който Фотинов печата в списанието си основната си историческа статия, озаглавена „Мъчно е да познае человек сам себе си“, и очевидно в него не става дума за поместените в „Любословие“ материали по българска история, а за отделни „историко-съдни изследвания“. Вероятно за тези свои занимания е разказвал Фотинов на Касапски, който от своя страна е държал одеските българи в течение на плановете на Фотинов. По писмото на Касапски може да се прецени също, че Фотинов е работил по съставянето на обемист труд по българска история, който е изисквал още много време, тъй като резултатите от тези усилия е трябвало да се появят доста по-късно.

Към мисълта, че Фотинов е проектирал съставянето на цялостен труд по история на България, ни навеждат и запазените в архива на Фотинов записки, съдържащи извадки от съчиненията на множество автори, които и

¹ Става дума за архива на Константин Фотинов, съхраняван днес в Научния архив на Българска академия на науките, ф. 13 К, Константин Фотинов (необработен).

² Описът се съдържа в същия архив и той дава една приблизителна представа за ръкописите и писмата на Фотинов, както и за неговата лична библиотека.

до днес са основните извори за историите на българското средновековие: Йоан Зонара, Прокопий Кесарийски, Никита Хониат, Георги Акрополит, Георги Кедрин и пр. Големият обем на тези записки, само част от които е използвана за статиите по история, поместени в „Любословие“, ни кара да твърдим, че извлеченията от византийските автори е трябвало да послужат за написване на цялостно изложение по българска история. Фотинов не се е задоволил да извлече информация за дадено събитие само от един известен автор, а се е стремил да търси за същото събитие данни в повече източници. Извадките от споменатите автори обхващат 18 листа голям формат — 30 x 20.5 см, изписани гъсто от двете страни. По някои от тях е запазена оригинална пагинация, поставена от Фотинов, която достига до цифрата 46. Това дава основание да смятаме, че тези листове представляват само част от събраните от Фотинов извлечения от различни автори, необходими му за написването на историята на България. Внимателното сравнение, което направих с използваните в „Любословие“ цитати от тези записки показва, че тези извлечения са използвани само частично, т. е. тепърва е предстояло тяхното оползотворяване.

Опора в твърдението ми за специални занимания на Фотинов със съставянето на отделен труд по история ми дава и ясно изразеният интерес на Фотинов към историята. Този негов подчертан интерес личи от всичките му отпечатани трудове. Така, както е известно, от „Любословие“ излизат от печат общо 24 книжки от по 16 страници с по две колонки, всяка от които съдържа приблизително 53 реда и по 39 знака или общо списанието съдържа 384 стр., съдържащи 768 колонки, или общо 1 587 456 знака. От тези 384 стр., които са с размер 27 x 20.5 см, или формат четвъртинка, статиите по история обемат общо 66 стр., което като компактен текст по българска история, съотнесен към излязлата до 1844–1846 г. българска печатна книжнина по история, представлява значителен обем. Към тези страници би трябвало да се прибавят още около 48 стр., тъй като те обхващат материали по хронология, периодизация на историята, история на религиите, история на отделните селища, племена и пр., които са органично свързани с целите на Фотинов да даде исторически знания на своите читатели. Като цяло статиите с историческа насоченост обхващат около 114 стр. или общо 29.6% от „Любословие“. От броя на списанието от 1842 г. от общо 32 стр. около 6 са посветени на историческа тема. А във Фотиновата география географското описание на различните селища и държави съдържа задължително елементите на историческо описание. Няма да бъде пресилено, ако кажем, че историята пронизва цялото творчество на Фотинов, което впрочем е напълно в унисон с духа на историзма, сложил своя отпечатък върху творчеството на представителите на Просвещението и романтизма и най-вече на изразителите на техните идейни системи на Балканите.

Византийският автор, на когото Фотинов се е опирал с най-голямо доверие и който по всяка вероятност е бил най-често цитиран в текста на историята като авторитет, е Йоан Зонара. Сравнението, което успях да направя, показва, че Фотинов е работил с издания във Венеция през 1729 г. корпус

от съчинения на византийски автори³. Констатирах пълно съвпадение между направените от Фотинов извадки и отпечатаните трудове, като посочената от Фотинов пагинация съвпада напълно с пагинацията на изданието. Същата прецизност при правенето на записки констатирах и при сравнението на извадките от съчиненията на Георги Акрополит, Прокопий Кесарийски, Георги Кедрин, Никита Хониат и пр. с техните издания във Венецианския корпус.

Фотинов се опира на Зонара, за да извлече генеалогията на славянството от Мосох, шестия син на Яфет. Той черпи данни от Зонара, за да докаже многочислеността и древността на славяните. От Зонара са извлечени данни за илирите, трибалите, гетите и мизите, за нападенията на славяните над Византия. От Зонара е взет и разказът за войните между Римската империя и панонците, далматинците и даките. Зонара дава и много подробни сведения за Омуртаг, Симеон, Самуил и синовете му и пр., които Фотинов ще използва в своя труд. От Зонара Фотинов черпи и данни за управлението на Борис II и политиката на Никифор Фока спрямо България, както и за походите на Светослав в България.

Извлеченията от Кедрин възлизат на 6 стр. и съдържат сведения за отношенията между Византия и България по времето на Крум и Омуртаг, както и за политиката на императорите Ираклий и Юстиниан II спрямо народите, идващи от север. Записките от съчиненията на Прокопий Кесарийски съдържат богата информация за славяните, за техния бит, обичаи и вярвания, на които Фотинов като историк романтик очевидно е смятал да отдели особено внимание. Записките на Фотинов свидетелстват, че за него византийският автор Никита Хониат е първостепенен извор за събитията от Втората българска държава. В тях се съдържа подробно описание на въстанието на Асен и Петър, на пленяването на Балдуин Фландърски и пр. Очевидно Фотинов е съзнавал, че българите имат нужда от четиво, което да им припомня събитията около възстановяването на българската държавност. Данни за Второто българско царство Фотинов черпи и от Георги Акрополит, у когото се откриват сведения за годините на българското териториално могъщество. От Георги Акрополит Фотинов извлича и коментариите на Алатиус към Акрополит и коментара на Йоан Цецес, който отъждествява споменатите в *Илиадата* на Омир пеони с българите. Това е един от текстовете на авторитетен автор, който дава на Фотинов аргументи да говори за присъствието на българите в античността.

За мен е невъзможно да се спирам тук по-подробно на съдържанието на Фотиновите записки по история, но дори и само изброените дотук данни позволяват да си представим какво е трябвало да представлява замисленият от Фотинов труд и на кои проблеми и периоди от българската история е трябвало да бъдат поставени специални акценти. При извършването на тази реконструкция на текста се ръководя, разбира се, и от запазените до днес текстове по история, излезли от перото на Фотинов⁴, които могат да ни

³ Corpus Byzantinae Historiae... T. I–XX, Venetiis, 1729–1733.

⁴ За възгледите на Фотинов като историк подробно вж. Данова, Н. Константин Георгиев Фотинов в културното и идейнополитическото развитие на Балканите през XIX век. С., 1994, 285–337.

послужат за опора в опита ни да си представим какво е представлявал текстът на Фотиновата история. Независимо от отричането на евристичната стойност на Библията от дейците на Просвещението Фотинов — подобно на Паисий, пък и на съвременниците си Кипиловски или гръцкия просвещенски деец Димитриос Дарварис — се насочва към библейския разказ, за да може да отнесе генеалогията на българите към най-стари времена. Разказът започва от Потопа, за да се изведе произходът на славяните към най-старата история на човечеството. Статиите на Фотинов, поместени в „Любословие“, дават основание да очакваме, че в своята история той ще отдели особено много място на проблема за произхода на българите, като докаже тяхното родство със славяните. Историята на славяните започва от 5000 г. пр. Хр. Те обитават Европа още от 3010 г. пр. Хр., поселили са се тук преди гърците и участват във всяко възлово събитие от европейската история. Славяните запазват своята същност и характер през вековете независимо от факта, че те присъстват в историята под различни имена. Възприемайки Ахил и други герои от античността за славяни, Фотинов пресъздава едно битие на своя народ, което ще бъде в унисон с преклонението към античността на човек, формиран в духа на Просвещението. Българската история в античността се обогатява с личности като Децебал, Константин Велики и пр., които въз основа на модната за епохата на романтизма етимология лесно придобиват славянско потекло. Тук присъства и разказът за Александър Велики, който окачествява славяните като народ славен и непобедим.

Независимо от това, че в своите съчинения Фотинов засвидетелства типичното за просвещенската историография отрицателно отношение към средновековието като епоха на деспотизъм и религиозен фанатизъм, в разказа си по българска история той очевидно трудно би могъл да устои на изкушението да говори за славното минало на българската държава през средните векове и за делата на българските владетели. Друг въпрос, на който Фотинов несъмнено би трябвало да отдели внимание, е този за приемането на християнството от българите и ролята на славянските първоучители Кирил и Методий, считани от него за славяни. Естествено в този труд ще бъде отделено много внимание и на проблема за Кирило-Методиевия език, считан от Фотинов за тъждествен със съвременния български език. Изложението на българската история е трябвало да бъде богато на личности и събития, на блестящи победи и върхови постижения в духовния живот, за да може историята да изпълни своето основно предназначение — да подхрани националното самочувствие на българите чрез обогатяването на колективната памет със съществували или въображаеми бляскави мигове и герои. Тази история е трябвало да насели духовния свят на българите с образи на личности и събития, за да може да изпълни ролята си на първостепенен фактор при изграждането на въобразената общност⁵, каквато идеолозите е трябвало да създадат. Смея да твърдя, че тази история е била съставена

---

⁵ По този въпрос вж. **Андерсън, Б.** Въобразените общности. Размишления върху произхода и разпространението на национализма. С., 1998. Вж. и **Аретов, Н.** Малцинствените общности в българската литература. Към постановката на проблема. — В: Литературата на малцинствата в България след Освобождението. Съст. М. Карабелова. С., 1999, 9–22.

при пълно функциониране на механизмите, чрез които са били съставяни националните истории на всички балкански народи, пък и на по-далечни общества през епохата на изграждането на националната идентичност. Акцентира се специално на славните моменти и събития и се премълчават пораженията и неуспехите. Това селективно отношение към миналото се проявява във всички трудове, имащи задачата да сплотят общността. За изграждането на този модел на националната история се оказват особено подходящи методите и средствата на романтичната историография, която в общоевропейски мащаб се подчинява на задачите на епохата на нациите.

В усилията си да реконструирам този труд на Фотинов се сблъсках с един въпрос, на който ми е трудно да отговоря: по какъв начин е бил представен в нея „другият“ на Балканите? Дали Фотинов е проявил тук регистрираното до този момент в останалите му текстове отношение на толерантност към гърци, сърби и пр., или се подчинява на общия за историците на утвърждаването на националната идентичност стремеж към възвеличаване на своето, на своя народ и култура и принижаване на „другите“, за да покаже предимствата на „своето“?

Друг въпрос, на който се опитвам да дам отговор, е, ако тази история не е била написана, кои са били причините за това? На първо място, разбира се, би трябвало да имаме предвид обичайната за времето липса на време и пари. Цялата Фотинова кореспонденция ни внушава представата за една задъханост на човек, който се занимава с търговия на смокини, дървен материал, зехтин, кашкавал, риба, хайвер и пр., който пише на ден около три писма, който учителства, работи като преводач във френското консулство и който в останалото време пише и превежда книги. От тази кореспонденция долавяме и един хроничен недостиг на пари и малобройност на хората, които биха жертвали средства за книги. Нека не забравяме, че Фотинов е болен, и то отрано, от туберкулоза, която накрая го отнася.

И все пак ще си позволя да говоря и за още една вероятна причина за неосъществяването на този проект: трудността да бъде примирено просвещенското разбиране за историята с принципите на романтичната историография. Към това обяснение ме тласка обстоятелството, че текстовете на Фотинов по история извън тези по българска история свидетелстват за просвещенското негативно отношение към средновековието. За него то е епоха на духовен мрак и деспотизъм, на религиозен фанатизъм и беззаконие. Това негово отношение съвпада с отношението към средновековието на Адамандиос Кораис и останалите дейци на Гръцкото просвещение, от които Фотинов се учи. Просвещенското преклонение пред античността стимулира Фотинов да уплътни античното минало на своя народ, което го кара да прибегва към методите на романтичната историография и най-вече към етимологичния метод, помагаш да се откриват несъществуващи връзки и зависимости в историята. Той говори с просвещенски жар за историята като учителка на народите, за прогреса, осъществяван като кумулация от стореното от различните поколения, говори за причинно-следствена връзка в историята, за ползата от техническия прогрес и търговията като двигатели за развитието. У него човекът е до голяма степен свободен да действа с

разума си независимо от честото споменаване на Божията промисъл. Същевременно романтичното разбиране за нацията като неизменна същност, преминаваща през вековете, му помага да говори за континуитет в историята на славяните, участвали под различни имена във всички позначими събития в историята на човечеството още от най-дълбока древност до днес. Присъщото за Романтизма предоверяване на фолклорните и етнографските паметници, както и на митологията като достоверен извор, му дава увереността да доказва присъствието и ролята на славяните във всички исторически епохи. Смята да каже, че независимо от ярко изразения еkleктизъм във вижданията на много представители на българската интелигенция от това време примиряването на противоречащите си исторически школи неизбежно е затруднявало пишещите история⁶. Смята да твърдя, че и един друг съвременник на Фотинов — Анастас Кипиловски — също е бил изправен пред тази трудност, и според мен това е една от причините, поради които той не издава своята обявена още през 1827 г. история.

Разбира се, този проект на Фотинов, за съществуването на който разполагаме само с някои данни, може и да е плод на моето въображение. Независимо от това обаче, струва ми се, той може да бъде повод за нас да разсъждаваме по това какви проблеми е имал да преодолява образованият българин от XIX век, желаещ да поднесе на своите съотечественици историческо четиво.

---

⁶ По въпроса за проявлението на Просвещението и романтизма в историографията на Балканите вж. Данова, Н. Константин Георгиев Фотинов..., с. 36 сл., 285 сл.